

**Menno ter Braak over *Lady Chatterley's Lover* van
D.H. Lawrence -
Een kritisch onderzoek naar zijn veranderende
opvattingen**

Jesse Gouw 3131440

Eindwerkstuk Bachelor d.d. 08-06-2011

Faculteit Geesteswetenschappen

Departement Nederlands

Universiteit Utrecht

Dr. J.H.M. Anten

Inhoudsopgave

1 Inleiding	3
2 Het intellectuele klimaat tijdens de jaren dertig	5
2.1 De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog	5
2.2 Spengler, Ortega y Gasset en Huizinga	6
2.3 Menno ter Braak	10
3 <i>Lady Chatterley's Lover</i>	13
3.1 Inleiding	13
3.2 Sujet	16
4 Menno ter Braak en anderen over <i>Lady Chatterley's Lover</i>	19
4.1 Edgar du Perron in <i>Forum</i>	19
4.2 Frans Coenen in <i>Groot Nederland</i>	21
4.3 Gerard van Eckeren in <i>Den Gulden Winckel</i>	23
4.4 Menno ter Braak In 'Het schrijverspalet', in <i>Forum</i>	24
4.5 Menno ter Braak In 'Het instinct der intellectuelen', in <i>Forum</i>	26
4.6 Menno ter Braak In 'Tsjang Kai-sjek is een Chinees', in <i>Het Vaderland</i>	28
4.7 Menno ter Braak In 'Eros als rebel', in <i>Het Vaderland</i>	29
4.8 Menno ter Braak In 'Bloed en bodem', in <i>Het Vaderland</i>	30
5 Besluit	33
6 Bibliografie	37

1 Inleiding

Als basis voor dit eindwerkstuk dient het artikel dat Erica van Boven schreef over de receptie van de roman *Lady Chatterley's Lover* van de Engelse auteur D.H. Lawrence (1885-1930) in Nederland in de jaren dertig. Dit artikel verscheen recent in een bundel over de Nederlandse en Vlaamse letteren tijdens de crisisjaren.¹ In 1960 kreeg de roman grote bekendheid na het wereldberoemde proces in Engeland tegen uitgeverij Penguin, die werd aangeklaagd vanwege het vermeende pornografische karakter van de roman. Maar in 1932, toen het boek net verschenen was en de roman door een aantal vooraanstaande Nederlandse critici werd besproken, viel niemand over de 'schokkende woorden' van Lawrence. In deze tijd, waarin men zich grote zorgen maakte over het culturele klimaat, was het juist de 'terug-naar-de natuur'-boodschap van Lawrence die in het oog sprong.

Veel intellectuelen verkeerden in onzekerheid door de almaar toenemende industrialisatie en de negatieve effecten hiervan (onder andere de beurskrach van 1929 en de hierdoor ontstane massawerkloosheid) en de gevolgen van de democratisering (in 1933 zou Hitler democratisch aan de macht komen). Echter, waar intellectuelen zoals de beroemde historicus Huizinga na de Eerste Wereldoorlog vooral een vernieuwing van de geest propageerden, daar keurde Lawrence het geestesleven compleet af. De geest had immers gezorgd voor de wetenschappelijke revolutie, die aan de basis had gestaan van het huidige industriële klimaat. Hiermee keerde Lawrence de waardenhiërarchie die de elite doorgaans hanteerde helemaal om.² Het intellect vormde niet de oplossing van de eigentijdse problemen, maar was hiervan juist de oorzaak.

Eén van de Nederlandse critici van Lawrence' roman was essayist en vooraanstaand intellectueel Menno ter Braak. In de vele essays en kritieken die Ter Braak schreef, heeft hij een paar maal aan *Lady Chatterley's Lover* gerefereerd. Van Boven constateert dat Ter Braak net als zijn collega-critici aanvankelijk zeer positief op Lawrence' roman reageerde, maar dat hij, naarmate de jaren dertig vorderden en het dreigende gevaar van het Duitse nationaalsocialisme almaar toenam, steeds kritischer werd over de 'bacchantische' houding van Lawrence. Van Boven noemt ook de reden voor deze gewijzigde houding van Ter Braak:

¹ Van Boven 2010

² Anten 2010, 268

hij zou reserves ontwikkeld hebben tegen de verheerlijking van de natuur, omdat deze verheerlijking ook een centraal thema vormde in de door nationaalsocialisten en fascistten gepropageerde 'bloed en bodem'-literatuur. Deze literatuur was geïnspireerd op het landschap en de volksziel en net als *Lady Chatterley's Lover* werd dit type literatuur gekenmerkt door anti-intellectualisme en de verheerlijking van de god Pan. Deze wijziging in Ter Braaks opvattingen ten aanzien van Lawrence' *Lady Chatterley's Lover* vind ik zeer interessant en daarom een mooi uitgangspunt voor nader onderzoek. Door te onderzoeken tegen welke achtergronden Ter Braak zijn mening veranderde, hoop ik een goed beeld te kunnen schetsen van het literaire en maatschappelijke klimaat. Ik hoop daarnaast antwoord te krijgen op de vraag waarom Ter Braak aanvankelijk zo positief stond ten aanzien van de anti-intellectualistische boodschap van de roman. Ter Braak stond immers symbool voor intellectualiteit. Om antwoorden op deze vragen te genereren, schets ik in het volgende hoofdstuk het geestelijke klimaat van het interbellum door onder anderen in te gaan op het werk van vooraanstaande intellectuelen als Spengler, Ortega y Gasset en Huizinga. Vervolgens wordt in hoofdstuk 3 het verhaal van *Lady Chatterley's Lover* besproken en geanalyseerd. De inhoud van de kritieken van Ter Braak over *Lady Chatterley's Lover* en een aantal andere recensenten staan centraal in hoofdstuk 4 en hoofdstuk 5 ten slotte vormt het besluit.

2 Het intellectuele klimaat tijdens de jaren dertig

2.1. De gevolgen van de Eerste Wereldoorlog

De *Belle Epoque* bleek na 1918 definitief ten einde. Het geloof in de samenhang en de zin van het leven, de grote maatschappelijke en religieuze idealen, de overtuiging van de Verlichting: dit alles kwam onder grote druk te staan. Hoewel de technologische vooruitgang het leven aanvankelijk veraangenaamde, zij toonde uiteindelijk ook haar schaduwzijde in de vorm van machinegeweren, luchtbombardementen en gifgas. Nooit eerder lieten zoveel mensen het leven, en waarvoor? Dat kon niemand na afloop eigenlijk vertellen. Vooruitgangsgeloof maakte plaats voor verwarring en pessimisme. Europese mogendheden konden zich na de zinloze slachtingen niet meer beroepen op de morele superioriteit waarmee men de zeggenschap over de vele koloniën had gerechtvaardigd. Wat overbleef van de Belle Epoque was een massamaatschappij waarin intellectuelen en kunstenaars zich niet meer thuis voelden. Cultuurpessimisme en beschavingsondergang vormen dan ook prominente geluiden in allerlei discussies over het verleden en de toekomst.³ D.H. Lawrence, die de verschrikkingen van de *Great War* aan den lijve had ondervonden, is een typische vertegenwoordiger van dit sombere geluid. Alleen een totale afwijzing van de moderniteit kon de mens in zijn ogen redden.

Schrijvers konden het zich niet langer meer veroorloven om zich in een ivoren toren te verschansen; men moest positie kiezen in de lopende debatten. Dit was in strijd met het gedachtegoed van veel schrijvers, die de overtuiging hadden dat aan de moderne wereld geen eenheid ten grondslag lag. Men diende te allen tijde intellectuele distantie te bewaren en zich niet te committeren aan welk collectief dan ook.⁴ Maar met de nieuwe politieke en economische realiteit werd alles anders. Duitsland veranderde in een nationaalsocialistische dictatuur, Italië in een fascistische en Rusland in een communistische. Voor ideologieën die op humanistische leest geschoeid waren, leek geen plaats meer.

De crisis van de jaren dertig werd rechtstreeks in verband gebracht met de opkomst van de massacultuur en de verminderde invloed van de intellectuele bovenlaag. Door het alfabetiseringsproces dat in de negentiende eeuw flink op gang was gekomen, kortere

³ G. Dorleijn 2009, 8

⁴ W.J. van den Akker 1994, 678

werkweken en een gestegen welvaartspeil was ook de middenklasse steeds meer gaan lezen. In letterkundige kringen was men het erover eens dat dit geen goede ontwikkeling was. Het geestelijke peil van de massa was niet van dien aard, dat de cultuur hiermee gediend zou zijn, omdat de literatuur die door de massa werd geconsumeerd net zo inhoudsloos was als zij zelf. En nu juist deze lage literatuur werd tot afgrijzen van vooraanstaande critici als Greshoff, Ter Braak en Van Vriesland goed verkocht.⁵

2.2 Spengler, Ortega y Gasset en Huizinga

Boeken die exemplarisch zijn voor de periode van het interbellum zijn *Untergang des Abendlandes* (1919) van Oswald Spengler, *La rebelion de las masas* (1929) van Jose Ortega y Gasset en *In de schaduwen van morgen* (1935) van Johan Huizinga.

De Duitser Spengler pretendeerde de wetmatigheden der geschiedenis bloot te leggen. Elke beschaving kende in zijn ogen een periode van bloei, waarin godsdienst en traditie de mens op het juiste pad houden en het platteland of de kleine stad de toon aangeven. De verstarring en de ontbinding treden echter onherroepelijk in wanneer de wereldstad het leven van het gehele land in zich opzuigt. Het Westen was een voorbeeld van een beschaving die in haar eindfase verkeerde. Net als het Romeinse of het Egyptische Rijk ooit aan hun einde waren gekomen, zou het ook voor het Westen niet lang meer duren eer het ten onder zou gaan. De revolutionaire strekking van Spenglers werk vloeide voort uit de bewering dat als aan de loop der geschiedenis toch niets veranderd zou kunnen worden, men 'het noodlot' maar beter kon omarmen. Er zou zich volgens Spengler een titanenstrijd ontwikkelen tussen de technologisch meest geavanceerde mogendheden en Duitsland kon zich daar maar beter op instellen. De bloeiende periode der *Kultur*, die werd gedomineerd door de *Geist*, was definitief ten einde en was beland in de door de *Macht* gedomineerde periode van de *Zivilisation*. Deze term heeft in Duitsland een uiterst negatieve bijklank, omdat hij staat voor het mechanische, het uiterlijke of het niet-scheppende, terwijl de *Geist* juist staat voor vitaliteit en scheppingsdrang. Spengler was een tegenstander van de *Zivilisation*, omdat hij dacht dat *Gemeinschaft* plaats zou maken voor *Gesellschaft*. De mens zou hierdoor een intellectuele nomade worden, die niet langer leefde in het besef onderdeel van een gemeenschap te zijn. Een Goethe zou Duitsland om deze reden niet meer

⁵ Van Boven 2009, 58-59

voortbrengen; slechts een Caesar kon Duitsland nog verwachten. Nadat Spenglers voorspelling uitkwam, Duitsland kreeg in Hitler zijn Caesar, nam hij overigens wel afstand van Hitler. Het nationaalsocialisme was in zijn ogen plebejisch. Spengler zag liever een kleine elite die het voor het zeggen had. De autoritaire en elitaire politiek die hij voorstond had veel impact op het Europese denken.⁶ Ook Ter Braak werd door hem geïnspireerd:

Als ik mij afvraag, waarom ik gedurende een aantal jaren van mijn leven iemand als Spengler instinctief boven de gemiddelde intellectueelen stelde, dan vind ik maar één antwoord: Spengler verwierp het élite-begrip der 'geestelijke' mensen en dwong hen zich zonder omslag te verantwoorden onder het hun meestal volkomen vreemde aspect van de *macht*.⁷

Ook de Spanjaard Ortega y Gasset had veel invloed op het Europese denken. Het baarde hem zorgen dat het kwantitatieve het kwalitatieve was gaan domineren. Niet alleen de enorme bevolkingsaanwas van de negentiende eeuw droeg hier aan bij, maar ook de verandering in het denken sinds Descartes. De doorbraak in het natuurkundig-mathematisch denken zorgde ervoor dat de wetenschap zich ging richten op het voorspelbare en het herhaalbare in plaats van op het unieke en het eenmalige. Volgens Ortega was er een 'massamens' ontstaan, die tot zijn ongenoegen ook steeds vaker in hogere kringen verkeerde. Hij omschrijft deze massamens als volgt:

De massa is het geheel dergenen die geen eigen persoonlijke aard hebben. Men moet nu onder massa niet alleen of in het bijzonder de 'arbeidersmassa' verstaan. De massa is de gemiddelde mens. Op deze wijze wordt datgene wat louter hoeveelheid was –de menigte- een bepaling van hoedanigheid: het is de algemene geaardheid, het zielloze grauw, het is de mens in zoverre hij zich niet van anderen onderscheidt en slechts een exemplaar van de soort vormt.⁸

⁶ Ruiter 1994, 32

⁷ Ter Braak 1935, 410

⁸ Ortega y Gasset, geciteerd in: Braeckman 2001, 70

De massamens is dus niet per se de arbeidersmassa, maar evenzeer de massa bedienden en ambtenaren en dezelfde massa die door de Nederlandse elite werd gevreesd, niet alleen om haar geestelijke inhoudsloosheid, maar ook vanwege het recent (1917 en 1919) ingevoerde algemeen kiesrecht. Sociale nivellering zou ook leiden tot geestelijke nivellering, zo redeneerde men.

Ortega vreesde dat volksmenners zoals Mussolini steeds beter in staat waren om de publieke opinie, de mening van de massa, te manipuleren. In het perspectief van de massamans zou de staat verplicht zijn om zich aan de publieke opinie aan te passen en zou deze de staat bijgevolg als zijn bezit gaan beschouwen. Dit vond Ortega een gevaarlijke ontwikkeling omdat dit de mens steeds afhankelijker maakte. De mens zou in zijn ogen een catastrofale invloed op de cultuur gaan uitoefenen, zoals blijkt uit deze beroemde woorden:

Als de hordemens heer en meester blijft van Europa, dan zullen dertig jaren voldoende zijn om ons werelddeel terug te storten in het barbarendom.⁹

Omdat de hordemens geen verstrekkend plan of verstrekkende idealen in zijn leven had, doordat hij werd voortgedreven door de driften van het ogenblik, schiep hij geen nieuwe cultuur en zo zou uiteindelijk de gemeenschap uiteenvallen:

Wij leven in een tijd die zich bewust is vrijwel onbeperkte krachten te bezitten tot het verrichten van daden, maar geen idealen heeft die hij zou kunnen verwezenlijken. Hij beheerscht alle dingen, maar is geen meester van zichzelf. Hij ziet de weg noch de richting temidden van zijn overvloed. De huidige wereld, die meer middelen heeft, meer kennis, meer technische vaardigheden dan ooit te voren, gaat, als de meest rampzalige wereld die er ooit geweest is, roerloos stroomafwaarts.¹⁰

Zo vertegenwoordigen Spengler en Ortega twee verschillende reacties op de massacultuur, hoewel ze beiden afwijzend tegenover de democratie stonden. Waar Spengler agressief koos voor omarming van het noodlot, koos Ortega y Gasset berustend voor het isolement. Een

⁹ Ortega y Gasset geciteerd in: Ruiters 1994, 36

¹⁰ Ortega y Gasset geciteerd in: Ruiters 1994, 37

keuze voor de macht versus een keuze voor de geest met andere woorden.¹¹ Intellectuelen in Nederland bevonden zich hier ergens tussenin. Johan Huizinga, die in 1935 een bestseller schreef met *In de schaduwen van morgen*, vond dat mensen moesten leren de snelle zintuiglijke en zinnelijke bevrediging te weerstaan, omdat zij in het aardse geen genezing voor het geestelijk leven zouden vinden en hij deed daarbij een beroep op het geloof.¹² Zijn uitspraak dat ‘alle cultuur een streven inhoudt’, doet erg denken aan wat Ortega zei over het gemis aan een verstrekkend plan bij de hordemens. Het volgende citaat van Huizinga is erg beroemd:

Wij leven in een bezeten wereld. En wij weten het. Het zou voor niemand onverwacht komen, als de waanzin eensklaps uitbrak in een razernij, waaruit deze arme Europese mensheid achterbleef in verstomping en verdwazing, de motoren nog draaiende en de vlaggen wapperende, maar de geest geweken.¹³

De geest zal met andere woorden plaats maken voor het instinct, het blinde handelen. Om deze reden voelde Huizinga zich genoodzaakt terug te grijpen op het geloof. Ter Braak was het niet met Ortega en Huizinga eens.

Huizinga en Ter Braak waren overigens familie van elkaar: de moeder van Ter Braak was een nicht van Huizinga. Toch stond hun relatie vaak op gespannen voet. Zo reageerde Huizinga in 1924 verbolgen toen de jonge Ter Braak een uitnodiging afsloeg om eens in Leiden op bezoek te komen. Volgens Ter Braaks biograaf Hanssen moet de oorzaak van de gespannen verhoudingen gezocht worden in de koudwatervrees die Ter Braak altijd zou hebben gevoeld. Hanssen beschrijft een voorval waarin de kleine Ter Braak op schoot moest gaan zitten en vervolgens te horen kreeg dat hij later kon zeggen dat hij eens bij de grote Huizinga op schoot had gezeten.¹⁴ Toch is Huizinga altijd een bron van inspiratie geweest voor Ter Braak. In 1918 en in 1927 liet Huizinga zijn licht schijnen op Amerika in respectievelijk *Mensch en menigte in Amerika* en *Amerika levend en denkend*. Huizinga constateerde dat het fatale moment der moderne beschavingsontwikkeling juist in Amerika had plaatsgevonden. Dat was namelijk het moment waarop het proces van mechanisatie in

¹¹ Ruiter 1994, 37

¹² Ruiter 1994, 38

¹³ Huizinga geciteerd in: Ruiter 1994, 38

¹⁴ Hanssen 2001, 281

dienst van de mens was omgeslagen in zijn tegendeel: de mens in dienst van de mechanisatie.

2.3 Menno ter Braak

In 1928 schreef Ter Braak in *De vrije bladen* een essay getiteld 'Waarom ik "Amerika" afwijs'. Dit artikel was geïnspireerd op *Amerika levend en denkend*, maar Ter Braak noemt de naam van Huizinga niet in zijn artikel. Volgens Hanssen een nieuw bewijs van koudwatervrees.¹⁵ Amerika staat tussen aanhalingstekens omdat het Ter Braak ging om het 'idee' Amerika. Ter Braak verzet zich in het essay tegen materialisme en *the American way of life*; dat hij gecharmeerd zou zijn van Lawrence' moderniteitskritiek lijkt dan ook niet vreemd. Ter Braak is zelf overigens nooit in het land geweest, in tegenstelling tot zijn oom.

In zijn boek *Politicus zonder partij* (1934) waarschuwde Ter Braak tegen overschatting van de geest en sprak hij zich uit voor een praktisch en lichamelijk gebruik ervan. Het verstand schoot in deze tijd in zijn ogen als kompas tekort. De zintuigen waren minstens zo belangrijk als instrumenten om de wereld te doorgronden. Reinaert de Vos diende hem hierbij tot voorbeeld. De andere dieren uit de fabel hadden tegen de geest opgezien, maar wisten zich er geen raad mee, onkundig als zij waren van list, bedrog, blasfemie en veinzerij. Maar Reinaert wist zich steeds te redden met behulp van de geest. Ter Braak concludeerde dat dit de enige geestelijke realiteit was die hij delen kon. De geest was slechts een middel tot overleven, ter ondersteuning van het intellect. Daarmee was *Politicus zonder partij* een aanval op de hiërarchie van de geest en een aanval op de macht van de elite, die de geest nodig had om zichzelf serieus te nemen.¹⁶

In 1931 had zich bij Ter Braak, net als bij andere intellectuelen, een ontwikkeling voorgedaan van een nihilistische levensopvatting naar een mentaliteit van meer realiteitszin en opportunisme.¹⁷ Ieder mens zou altijd burger zijn, ongeacht zijn prestaties. Ter Braak stelde in het essay *Carnaval der burgers* 'de burger' tegenover 'de dichter' of 'de kunstenaar'. Zijn conclusie was dat wie de kunstenaar wil begrijpen de burger moet bestuderen en omgekeerd en dat ieder mens altijd in de eerste plaats burger blijft. Deze

¹⁵ Hanssen 2001, 281

¹⁶ Otto 1996, 511

¹⁷ Hanssen 2001, 42

‘carnavalsmoraal’ verwerkte hij in *Hampton Court*. De hoofdfiguur in deze roman, Andreas Laan, ondergaat een ontwikkeling naar eenvoud, een onderdompeling in gewooneheid, die niets opleverde dan leegte. De roman verscheen in de periode dat Ter Braak goed bevriend raakte met Edgar du Perron. Samen stonden zij aan de basis van *Forum*, dat in 1932 voor het eerst zou verschijnen. Du Perron had Ter Braaks *Carnaval der burgers* één der beste boeken van zijn tijd genoemd.

Du Perron en Ter Braak vonden elkaar in hun opvatting dat de persoonlijkheid die uit het werk een schrijver sprak, veel belangrijker was dan het werk van de schrijver zelf. Literatuur als directe communicatie van persoonlijke levensinzichten stelden zij boven literatuur als een rituele vorm van taalgebruik. ‘Vorm’ stond gelijk aan verstarring, het vereren van Schoonheid zou alleen maar leiden tot epigonisme. Ter Braaks oude vriend Binnendijk hamerde in diens bloemlezing *Prisma* op zaken als ‘vormkracht’ en ‘creativiteit’, maar volgens Ter Braak en Du Perron stonden deze begrippen de hoor hen zo gewenste ‘oorspronkelijkheid’ in de weg. Zij weigerden hardnekkig om ook maar iets als onaantastbaar te aanvaarden.¹⁸ Het nodeloos gebruik van pompeuze woorden, diende volgens Ter Braak slechts om een gebrek aan heldere gedachten te maskeren. In het programma van *Forum* valt te lezen dat men de opvatting verdedigde dat:

De persoonlijkheid het eerste en laatste criterium is bij de beoordeling van de kunstenaar. Welke wonderen zich ook bij het scheppingsproces afspelen: zij schijnen ons dan eerst van belang, wanneer de persoonlijkheid van de kunstenaar zich voor ons in zijn werk bevestigt.¹⁹

De discussie hierover was overigens niet nieuw, want ook in de tijd van Tachtig viel de opvatting te horen dat ‘eerst de keerl en dan de stijl’ de goede volgorde was.²⁰ Volgens Oversteegen was de vorm-of-ventdiscussie niets anders dan een variatie op de strijd tussen *l’art pour l’art* en *littérature engagée*. *Lady Chatterley’s Lover* is een goed voorbeeld van het laatstgenoemde genre. De roman vormde een lange aanklacht tegen de westerse maatschappij en het verwondert dan ook niet dat Du Perron in de eerste jaargang van *Forum*

¹⁸ Anbeek 1999, 151

¹⁹ *Forum*, jaargang 1, nummer 1, 2

²⁰ Hanssen 2001, 24

een dertien pagina's tellende analyse aan deze roman wijdde. Voor ik echter op deze analyse inga, besteed ik eerst aandacht aan de inhoud van de roman.

3 Lady Chatterley's Lover

3.1 Inleiding

Lady Chatterley's Lover is een tendensroman. De gebeurtenissen, de dialogen, de personages, de commentaren en de beschrijvingen staan allemaal in dienst van het waardenschema van goed en kwaad. Het goede wordt belichaamd door Connie en Oliver Mellors. Zij staan voor liefde, warmte, tederheid, erotiek en intuïtie. Hiertegenover plaatst Lawrence de moderniteit, met al haar donkere kanten. De roman valt volgens Van Boven te lezen als een 'anti-intellectueel, nietzscheaans pleidooi voor het lichaam'.²¹ Nietzsche wilde het menselijk bewustzijn immers terugplaatsen in de natuur. De geest was in zijn ogen niets meer dan een orgaan dat diende om te kunnen leven, een hulpmiddel. De kennis die de mens had vergaard stond hem alleen maar in de weg om één te worden met het enige, aardse leven. In lijn met de anti-intellectuele gedachtengang dienden Oliver Mellors en Constance Chatterley dan ook te leven als man en vrouw, in overeenstemming met de natuur, zoals wordt beschreven voor D.H. Lawrence. Clifford Chatterley is in alles de tegenpool van Oliver Mellors. Hij is sterk, wild en sensueel in plaats van impotent en vergeestelijkt. 'Connie' is een echte vrouw die zichzelf helemaal weg kan cijferen. Samen kunnen Mellors en Connie als man en vrouw terugkeren in hun 'normale' toestand, waardoor een terugkeer naar Eden worden gerealiseerd.²² Met de vergeestelijkte Clifford zou dit onmogelijk zijn. Vanwege de onalledaagse boodschap en de vele erotische passages laat Lawrence aan de roman een inleiding vooraf gaan waarin hij zegt:

In spite of all antagonism, I put forth this novel as an honest, healthy book, necessary for us today. The words that shock so much at first don't shock at all after a while... It is that the words merely shocked the eye, they never shocked the mind at all... I want men and women to be able to think sex, fully, completely, honestly and cleanly. Even if we can't act sexually, complete and clear.... Balance up the consciousness of the act, and the act

²¹Van Boven 2010, 140

²²Van Boven 2010, 143

itself... It means having a proper reverence for sex, and a proper awe of the body's strange experience. It means being able to use the so-called obscene words, because these are a natural part of the mind's consciousness of the body. Obscenity only comes in when the mind despises and fears the body, and the body hates and resists the mind... People without minds may go on being shocked, but they don't matter. People with minds realize that they aren't shocked, and never really were...²³

Lady Chatterley's Lover is dus niet alleen een antikapitalistisch pleidooi, maar ook een pleidooi voor de erotiek. Het kwaad wordt gevormd door de moderniteit, die de man zijn masculiniteit heeft ontnomen. Deze moderniteit wordt samengevat door de metaforen 'massa' en 'machine' welke staan voor de democratisering van de samenleving en de daarmee gepaard gaande massacultuur. De negatieve aspecten van het kapitalisme, zoals de toenemende hebzucht en de verdergaande industrialisering van het landschap wilde Lawrence met zijn roman dan ook bestrijden.²⁴ Dat Lawrence een geëngageerd schrijver was blijkt ook wel uit zijn laatste werk *Apocalypse*, een essay dat gericht was tegen het christendom en tegen de verintellectualisering van het moderne leven; het vormde een pleidooi voor een heidens levensgevoel, waarbij aan het besef van de maan en de zon grote waarde werd toegekend.

3.2 Sujet

Het verhaal van *Lady Chatterley's Lover* begint met het huwelijk van Clifford Chatterley en Constance Reid. Clifford is van adellijke komaf en erfgenaam van het landgoed Wragby. Constance, of Connie, zoals ze in het boek genoemd wordt, is de dochter van de Schotse schilder Sir Malcolm en groeit op in een sociaalliberaal milieu. Het huwelijk vindt plaats tijdens de Eerste Wereldoorlog. Clifford raakt tijdens deze oorlog vanaf zijn middel verlamd en daardoor ook impotent. Hij belandt in een rolstoel. Aan het einde van de oorlog wonen Clifford en Connie op het landgoed Wragby nabij het grauwe mijnwerkersdorp Tevershall. Sommige mijnen zijn het eigendom van Cliffords familie. Clifford zelf raakt door zijn

²³ Lawrence 1928

²⁴ Van Boven 2010, 136

verlamming volledig afhankelijk van Connie, maar hij verwerft ook succes als auteur van korte verhalen en Wragby wordt een ontmoetingsplaats voor jonge intellectuelen. Connie is hevig onder de indruk van haar nieuwe leven, waarin ze wordt omringd door intellectuelen, maar haar vader waarschuwt haar voor de gevaren die dit leven met zich meedraagt. Zo zou ze met de zakelijke en impotente Clifford verstoken blijven van sensualiteit. Langzaam maar zeker begint ze te beseffen dat haar vader gelijk heeft. Ze begint daarom een affaire met de Ierse auteur Michaelis, als deze een bezoek brengt aan Wragby. Deze relatie mislukt echter. Connies gehechtheid aan Clifford overleeft haar affaire met Michaelis, maar ze beseft nu meer dan ooit dat Clifford haar niet kan bevredigen.

Op een ochtend maken Clifford en Connie een wandeling over hun landgoed. De schoonheid van de bossen is onmiskenbaar, maar de penetrante geur van de kolenmijnen zorgt voor een naar gevoel. Op veel plaatsen zijn bovendien bomen gekapt vanwege de houtwinning voor de oorlog. Clifford vindt het zijn verantwoordelijkheid om het bos te behouden, zoals het ook zijn taak is voor de voortzetting van het geslacht Chatterley te zorgen. Hij spoort Connie aan om een kind te maken met een andere man. Connie is het hiermee eens, hoewel het idee van een levenslang huwelijk met Clifford haar benauwt. Onmiddellijk na deze conversatie, nog tijdens diezelfde wandeling, komt de jachttopziener Oliver Mellors op hun pad. Clifford verzoekt hem hen te vergezellen bij de wandeling, zodat Mellors de rolstoel tegen de heuvels op kan duwen. Mellors gehoorzaamt, maar hij negeert Connie volkomen.

In de zomer komt Michaelis weer op bezoek. Hij biedt aan haar te trouwen als ze scheidt van Clifford en bijna stemt ze hiermee in. Die nacht wordt Michaelis echter vreselijk boos door hun onvermogen om gelijktijdig een orgasme te bereiken. Connie is verbijsterd door zijn egoïstische woede en ze voelt een tijd geen enkele seksuele drang meer. In een gesprek met Tommy Dukes, een andere schrijver die regelmatig in Wragby op bezoek komt, betreurt Connie het feit dat mannen en vrouwen fundamenteel onverenigbaar lijken. Dukes zegt daarop dat lichamelijke liefde en intellectuele verbinding nooit hand in hand gaan.

Connie raakt steeds depressiever, omdat ze voelt dat liefde en geluk niet voor haar zijn weggelegd. De gedachte aan een kind biedt haar echter troost. Twee nieuwe ontmoetingen met Oliver Mellors volgen. Eerst tijdens een wandeling door het bos, als Connie hem hoort schreeuwen tegen zijn dochter en daarna wanneer ze hem een boodschap komt brengen namens Clifford. Eens ziet ze hem van een afstand terwijl hij zich wast, zonder shirt aan, en

ze raakt onder de indruk van de warmte en de kracht die hij uitstraalt. Connies depressie duurt echter voort en haar zuster Hilda komt langs om haar te troosten. Samen besluiten ze dat Connie niet langer in haar eentje voor Clifford kan zorgen. Mevrouw Bolton, een lokale verpleegkundige, treedt in dienst als verzorger van Clifford. Ze was de echtgenoot van een mijnwerker die is omgekomen in één van de mijnen die eigendom is van de familie Chatterley. Ondanks Cliffords schuld aan de dood van haar man, aanbidt mevrouw Bolton zijn rijkdom en adel. Eenmaal bevrijd van de verantwoordelijkheid voor de zorg voor Clifford verbeteren Connies lichamelijke en psychische gezondheid aanzienlijk. Tijdens één van haar wandelingen door het bos komt ze Mellors op een middag weer tegen bij een verborgen hut, waar hij fazanten houdt waar Clifford op kan jagen. Hoewel hij zich aangetrokken voelt tot haar, hekelt hij Connies aanwezigheid. Het feit dat Mellors zijn eenzaamheid koestert is te wijten aan zijn verloren geloof in de liefde. Als Connie vraagt om een sleutel van de hut, zodat zij vaker kan komen, valt Mellors tegen haar uit. Hij vertelt haar dat ze niet moet denken dat ze alles kan krijgen wat haar aristocratische hart begeert. Mellors koestert bovendien zijn eenzaamheid, hoewel hij officieel nog steeds getrouwd is met Bertha Coutts.

Bij het aanbreken van de lente gaat Connie weer naar Mellors' hut. Bij het zien van een paar kuikens krijgt ze een zenuwzinking. Als Mellors haar probeert te troosten, groeit zijn fysieke verlangen naar haar. Hij neemt haar mee naar de hut en heeft seks met haar, maar Connie beleeft er weinig plezier aan. Mellors voelt zich echter bevrijd van zijn eenzaamheid en hij mijmert over het belang van begeerte en tederheid en over het kwaad van de gemechaniseerde, industriële wereld. En hoewel Connie verward is, heeft ze het gevoel haar vrouwelijkheid te hebben ontdekt, omdat Mellors niet met haar vrijde vanwege haar afkomst of haar intellect. De volgende keer dat ze seks hebben, heeft ze een orgasme gelijktijdig met zijn tweede orgasme. Vanaf nu adoreert ze Mellors en ze laat haar zelfbewuste en onafhankelijke houding varen. Ze geeft aan een kind van hem te willen. Aan Clifford vertelt ze dat ze binnenkort een maand naar Venetië wil gaan. Het is de bedoeling dat ze hem na afloop vertelt seks te hebben gehad met een edelman, waar Clifford immers toestemming voor heeft gegeven.

Als Connie en Clifford weer eens samen in het bos zijn, klaagt Connie over de uitzichtloze situatie van de mijnwerkers, maar Clifford zegt dat het als kapitalist zijn taak is werk te verschaffen voor het gewone volk. Juist nadat hij hoog heeft opgegeven over de aangeboren verschillen tussen de aristocratie en het proletariaat, komt zijn rolstoel vast te zitten op een

helling en is het uiteraard Mellors die hem uit zijn benarde positie moet bevrijden. Die nacht glipt Connie het huis uit. Aangekomen bij het huis van Mellors ziet ze dat hij nog steeds een foto van zijn vrouw Bertha Coutts heeft. Ze overtuigt hem de foto te verbranden en een echtscheidingsprocedure te beginnen. Hij legt Connie uit waarom hij Bertha trouwde en voor het eerst vertelt hij haar over zijn geschiedenis. Voor Bertha had hij een baan als klerk. De twee geliefden die hij in die tijd heeft gehad, waren niet geïnteresseerd in seks en hij vond dat ze hem daarom beroofden van zijn mannelijkheid. Nadat hij een meer mannelijke baan vond als smid, trouwde hij met Bertha, maar dit huwelijk eindigde in een nachtmerrie. Mellors vertrok naar India en Bertha trok in bij een andere man, hoewel ze officieel nog steeds getrouwd was.

Hij vertelt Connie ook over zijn tijd in het leger en over een kolonel die als een vader voor hem was. Hij ontvouwt zijn theorie van de sociale achteruitgang van die tijd: de Engelse samenleving hapert omdat de technologie en de industrie de Engelse mannen hebben 'gedemasculiniseerd'. Pas als alle machines vernietigd zijn zullen mannen hun mannelijkheid herwinnen. Ondertussen hebben Mellors en Connie voortdurend seks met elkaar. Op de vloer in zijn huis, in de hut in het bos en ook buiten de hut, in de regen. Mellors overtuigt haar van de kracht van verbondenheid die optreedt bij gelijktijdige orgasmes.

Als Clifford haar voorleest uit een boek waarin de onstuitbare geestelijke stijging van de mens wordt beschreven, zegt Connie hem dat juist 'het lichaam' de toekomst heeft: ze heeft de lessen van Mellors onthouden. Clifford is onthutst. Als Connie met haar familie in Venetië is, krijgt ze onheilspellende brieven van Clifford en van mevrouw Bolton, die vertelt dat Bertha Coutts is teruggekomen. Bertha is erachter gekomen dat haar man overspel heeft gepleegd met Connie en verspreidt dit verhaal in de omgeving. Mellors wil Bertha niet terug in huis hebben en als ze op een gegeven moment bij hem inbreekt, neemt hij de benen naar Londen. Clifford is gechoqueerd als hij hoort van de affaire tussen Mellors en Connie.

Als Connie en haar familie terugkeren naar Londen, ontmoet ze daar een neerslachtige Mellors. Hij zegt haar niets te bieden te hebben en hij is te trots om van haar geld te leven. Maar ze vertelt hem dat ze zijn moed en zijn tederheid bewondert. Connie bespreekt haar situatie met haar vader (Sir Malcolm), die gelukkig is dat ze iemand heeft gevonden die haar ook fysiek kan liefhebben, maar woedend wordt als hij hoort dat haar minnaar een gewone man is. Sir Malcolm en Mellors ontmoeten elkaar toch en ze blijken het vanwege hun vele gemeenschappelijkheden goed met elkaar te kunnen vinden. Daarop ontwikkelen Connie, Sir

Malcolm en Mellors een plan. Connie zal veinzen dat ze een affaire heeft met iemand die ze in Venetië heeft ontmoet en zo aansturen op een echtscheiding met Clifford. Mellors begint tegelijkertijd een echtscheidingsprocedure met Bertha Coutts. Deze procedure neemt echter zes maanden in beslag. De roman eindigt met een brief van Mellors aan Connie waarin hij de boodschap van de roman samenvat: de gewone man is gedemasculiniseerd, straatarm en heeft een sombere toekomst voor zich als er niets wordt gedaan aan de industriële transformatie van het landschap. Hij troost zich echter door te denken aan Connie.

4 De Nederlandse kritiek

4.1 Edgar Du Perron in *Forum*

De eerste Nederlandse recensie is van Edgar du Perron en verschijnt in 1932 in *Forum*. Uit zijn essay 'D.H. Lawrence en de erotiek'²⁵ blijkt dat Du Perron erg onder de indruk is en hij noemt de roman een der belangrijkste romans van zijn tijdvak. In zijn briefwisseling met Ter Braak laat hij echter weten hevig te hebben geworsteld met het onderwerp ('er is zo verdomd veel over te zeggen...'²⁶). Hij spoort Ter Braak aan om snel achter een ongekuiste versie aan te gaan, 'want aan een gecastreerde versie heb je niets'.²⁷ *Lady Chatterley's Lover* is volgens Du Perron een 'psychologisch-erotiese' roman die nadrukkelijk niet onder de noemer van de boeken 'der tweede rij' valt te plaatsen, daarbij doelend op de onzichtbare tweede rij in de boekenkast, waar men pornografie doorgaans verbergt. Du Perron vindt het juist behoren tot de grote literatuur, die een brug weet te slaan tussen de eerste en de tweede rij.²⁸ De personages komen werkelijk tot leven, zodat de erotiek lading krijgt. 'Een vrouw die men gekleed heeft gekend en begeerd, vertegenwoordigt eroties een grotere waarde dan de vrouw die men drie minuten na haar te hebben toegesproken in een hand-omdraaien ontbloot'.²⁹ Du Perron vindt het boek zo deugdzaam, omdat erotiek wordt ingezet als geneesmiddel tegen zedenbederf en omdat Lawrence weliswaar schokkende woorden gebruikt, maar met 'profetiese ernst'. Ook Lawrence' visie op de verhouding tussen man en vrouw wordt niet bekritiseerd. Deze rolverdeling vormde echter de kern van zijn programma. De cultuur kon alleen gerevitaliseerd worden als de man zijn natuurlijke rol zou hernemen en de vrouw zich zou schikken in haar zelfverlies. Doordat vrouwen immers te veel ruimte kregen, had de moderniteit de mannelijkheid vernietigd, dus die revitalisatie was hard nodig.

Du Perron bewondert vooral de manier waarop Lawrence zijn opvattingen verdedigt. Zijn verzet tegen de gevestigde orde is 'net zo taai als het overal dreigende gewapende beton'.³⁰ Du Perron zwaait de roman echter niet louter lof toe. Zo vindt hij sommige scènes grotesk,

²⁵ Du Perron 1932

²⁶ Ter Braak en Du Perron 1962, deel 1, 190

²⁷ Ter Braak en Du Perron 1962, deel 1, 203

²⁸ Du Perron 1932, 367

²⁹ Du Perron 1932, 375

³⁰ Du Perron 1932, 378

zoals de scene waarin op bacchantische wijze naakt in de regen wordt gedanst. Du Perron eindigt zijn essay met de opmerking dat hij glimlacht om de woorden uit de inleiding, over de gechoqueerde mensen die er niet toe doen, omdat zij vast dezelfde mensen zijn die Nietzsche als godslasteraar zien. Daaraan hebben liberale *Forumianen* als Ter Braak en Du Perron een broertje dood.

Maar de grote waarde van de roman ligt volgens Du Perron in de betekenis van het pleidooi om het lichaam boven het intellect te verkiezen.³¹ Dit idee van natuur en erotiek als oplossing voor de cultuurcrisis werd volgens Van Boven ook door Ter Braak met instemming begroet. Als deze het essay van Du Perron heeft gelezen is hij inderdaad lyrisch. 'Zooeven je stuk over Lawrence ontvangen en gelezen. *Prachtig!!* Een meesterlijke analyse, niet alleen van L., maar van het heele probleem 'erotische litteratuur'.³² Ter Braak heeft het boek dan echter nog niet gelezen, en wanneer dat wel het geval is, een kleine twee maanden later, komt Ter Braak in zijn brieven niet meer terug op het anti-intellectuele en antikapitalistische pleidooi.

Ter Braak zelf is overigens niet al te behendig met vrouwen. Zo heeft hij zich verloofd met Hanneke Stolte en met Gerda Geissel, maar beide verlovings mondden om verschillende redenen niet uit in een huwelijk. Ter Braak heeft in deze periode echter juist een beginnende relatie met Ant Faber, met wie hij in augustus 1933 zou trouwen. Zij lijkt echter in niets op de zichzelf wegcijferende Lady Chatterley. In mei 1932 schrijft ze aan Ter Braak: 'Ik wil geapprecieerd worden zoals ik ben, en niet zoals ik zou kunnen wezen – en ik wil me ook niet anders voordoen als ik werkelijk ben – liever nog minder'.³³ Dit is niet bepaald een ondergeschikte houding die Faber hier tentoonspreidt. Toch raakte Ter Braak mede door dit soort opmerkingen steeds meer overtuigd van haar persoonlijkheid, zodat langzamerhand het besef ontstond dat een vrouw in een huwelijk wel degelijk een eigen leven zou kunnen en willen leiden. Hij bekende haar dat hij in een vrouw een kameraad zocht, wat hij eerder toch voor onmogelijk hield. Zo meende hij altijd 'dat er vrouwen waren met wie je of kon praten: begaafde, intelligente vrouwen, of kon vrijen: vrouwen die de man aanspreken door middel van exquise parfums, japonnen, kapsels, poeders en lingerie. Maar hij had nog niet meegemaakt dat er vrouwen zijn die beide mogelijkheden in zich verenigden'.³⁴ In dit licht

³¹ Van Boven 2010, 134

³² Ter Braak en Du Perron 1962, deel 1, 202

³³ Ant Faber geciteerd in: Hanssen 2001, 131

³⁴ Ter Braak geciteerd in: Hanssen 2001, 116

bezien is het vreemd dat Ter Braak instemde met Lawrence' visie op de verhouding tussen man en vrouw. In *Demasqué der schoonheid*, dat in de eerste jaargang van *Forum* verscheen, zet Ter Braak zich af tegen het provinciale karakter van het verzuilde, geestelijke klimaat van zijn tijd, maar ondertussen lijken zijn opvattingen over de rolverdeling tussen man en vrouw niet minder provinciaal dan die van zijn opponenten. De *honnête homme* (een centraal begrip uit het essay; een soort eersterangsburger en Ter Braaks versie van de *Übermensch*³⁵) had vermoedelijk weinig op met het feminisme.

Op 1 mei 1932 laat hij Du Perron in een brief weten de inleiding van *Lady Chatterley's Lover* te hebben gelezen en deze 'absurd, maar sympathiek' te vinden.³⁶ Een maand later schrijft hij Du Perron dat hij met een stuk bezig is waarin Lawrence voorkomt en dat zijn conclusies over de erotiek de mening van Du Perron 'wel grappig' zullen aanvullen.³⁷ Het gaat hier om 'Het schrijverspalet', dat zal worden opgenomen in *Forum*.

4.2 Frans Coenen in *Groot Nederland*

Groot Nederland was geen programmatisch tijdschrift zoals *Forum*. Zulke neutrale tijdschriften worden gekarakteriseerd door het ontbreken van vaste, nauw omschreven beginselen. Auteurs van allerlei richtingen en leeftijden mogen erin publiceren en de kritische praktijk van zulke tijdschriften is meestal neutraler en milder van toon. Deze tijdschriften zijn er niet zozeer op gericht de letterkundige ontwikkelingen te sturen of sterk te beïnvloeden, als wel deze te volgen. Coenen was van 1914 tot zijn dood in 1936 redacteur van *Groot Nederland*. Hij behoorde tot de oudere generatie critici die volgde op de generatie van Tachtig. Al voor de Eerste Wereldoorlog formuleerde hij echter kritiek op de toen gangbare stemmings- en beschrijvingskunst. Naturalisme en realisme boden zijns inziens niet veel meer dan de zeurderige kijk van Jan-en-alleman, de volstrekt oninteressante opvatting der wereldse zaken van alle brave en beschaafde mensen.³⁸ Dit literaire maandblad bestond als sinds 1903 en werd net als *Forum* uitgegeven door *Nijgh en Van Ditmar*. Als *Forum* in 1935 ophoudt te bestaan en er sprake is van een fusie tussen de twee tijdschriften laat Coenen in een brief aan Greshoff weten grote moeite te hebben met het feit dat Ter Braak genoemd wordt als toekomstig redactielid, omdat deze voor Coenen de ziel van *Forum*

³⁵ Hanssen 2001, 182

³⁶ Ter Braak en Du Perron 1962, deel 1, 204

³⁷ Ter Braak en Du Perron 1964, deel 1 229

³⁸ Sicking 1994, 637

vertegenwoordigt en deze ziel komt hem uiterst onsympathiek voor³⁹. Uiteindelijk zal *Groot Nederland* toch een spreekbuis gaan vormen voor de *Forum*-generatie. Kort na Du Perron wijdde Coenen in 1932 een bespreking aan *Lady Chatterley's Lover*. Hoewel het boek over seks ging, was het in zijn ogen veel meer dan dat, vanwege Lawrence' wereldbeschouwing, die gedragen werd door zijn 'sterke, diepe visie'⁴⁰. Deze visie bestond er volgens Coenen uit dat Lawrence vond dat de geest bij het lichaam was achter geraakt. Beide moesten met elkaar in evenwicht worden gebracht. Als er niet eenvoudig, open en klaar over seks kon worden gesproken, zou het gevaar van de ontarding dreigen, als die er niet al zou zijn. Coenen refereert aan de vele seksuele misdaden, die ook hier te lande door ogenschijnlijk fatsoenlijke mensen werden gepleegd. Het was volgens Lawrence van het grootste belang om deze zaken te bespreken en vooral met zeventienjarigen. Aan de mensen die er kwaad in willen zoeken, heeft Lawrence geen boodschap, aangezien zij toch niet te helpen zijn. Coenen vindt *Lady Chatterley's Lover* geen gaaf kunstwerk, maar dit is dan ook geen boek dat op de vorm en de intrige beoordeeld moet worden. Dat zal Ter Braak overigens goed in de oren hebben geklonken. Coenen roemt de manier waarop Lawrence het leven laat voelen, op de al maar versomberende aarde waar geen uitzicht en geen toekomst is in een wereld waar blind en doof achter het gewin wordt aangejaagd. Er is nergens anders meer een veilige plaats dan in de droom en deze droom is volgens Coenen de kern van het boek:

... de liefde tusschen dezen Man en deze Vrouw, de idylle in de stilte en eenzaamheid van het woud, de Paradijslegende, herhaald in de moderne wereld, temidden van smook en vuur der Industrieele Midlands. Zoo heeft Lawrence zijn wenshdroom verwerkelijkt in een heftigen drang waar te doen zijn, tenminste voor hem zelve, wat hij vurig wenscht, dat het leven was: één welluidend, vol accoord van ziel en zinnen. Zoo smartelijk heeft hij het verlangd, dat zijn beelding inderdaad voor ons werkelijkheid wordt in dien al sterker bewogen golfslag van zijn taal, in het rythme, dat sneller wordt en dieper van klank in die paar groote liefdestafereelen, waar het eigenlijk hart van het boek klopt⁴¹.

³⁹ Van Faassen 1996, 49

⁴⁰ Coenen 1932, 320

⁴¹ Coenen 1932, 325

Opmerkelijk is verder Coenens opmerking dat hij van deze taferelen graag zou citeren, maar dat hij dat toch niet waagt, 'want ook de Hollandsche lezer is een preuts en fatsoenlijk mensch, die zich met deze schandelijke dingen alleen bezighoudt bij nacht en ontijd'. De fijne nuances die Lawrence in de stemmingen van dit sublieme liefdesspel heeft aangebracht zal de lezer zelf moeten ontdekken.

4.3 Gerard van Eckeren in *Den Gulden Winckel*

Van Eckeren behoorde tot dezelfde generatie critici als Coenen en voerde van 1907 tot 1929 de redactie van *Den gulden winckel*. Daarna nam Greshoff deze taak over, maar Van Eckeren bleef wel zijn bijdragen leveren. Net als *Groot Nederland* was *Den gulden winckel* een niet-programmatisch tijdschrift. De recensie van Van Eckeren over *Lady Chatterley's Lover* begint met de opmerking dat hij niet tot de lezers behoort die een voorwoord uit principe overslaan. Hoeveel mensen zijn er niet, betoogt Van Eckeren, die een heel klein duwtje van de suppoost nodig hebben om zo op een plek te komen staan waar zij precies het juiste licht hebben. Hij voelt zich hier niet te groot voor. Van Eckeren verwoordt mooi waar het Lawrence om te doen is:

Hoor eens, beste mensen [...] ik weet wel dat er veel woorden in mijn boek staan, die u stuiten zullen, die ge vermoedelijk nooit eerder in een boek gelezen zult hebben. Maar, als ge u eerlijk rekenschap geeft (en met wie dat niet kunnen of willen kan ik niet praten), dan zult ge moeten erkennen, dat die stuitende uitdrukkingen alleen maar 'n oogenblikje hun macht op u kunnen doen gelden, nl. niet langer dan ge het vreemd vindt ze gedrukt te zien. Met die woorden zelf, hun inhoud, hun beeld, zijn wij allemaal vertrouwd, en ik, Lawrence, doe u de belediging niet aan van u voor zoo preutsch en huichelachtig te houden, dat ge dit niet zoudt willen ontkennen. Zoo die woorden (en situaties) reacties werken, dan zijn dat, voor rijpe menschen met een voldoende geestelijke cultuur, geestelijke en geen fysieke reacties' ⁴².

Volgens Van Eckeren haat Lawrence de zucht tot behoud bij de Engelse censor. Waarom de geslachtsdaden versluieren? Om er voor te waken dat het mysterie bewaard blijft? De

⁴² Van Eckeren 1932, 190

mensen vergeten dat zodra zij zelf in dit opzicht tot handelen overgaan, zij alle sluiers dadelijk opzij schuiven en aan geen mysterie meer denken. Lawrence wil de seksualiteit niet aanwenden, maar doen begrijpen. Het is hem niet om fictie te doen, maar om de waarheid. De atmosfeer die Lawrence weet aan te brengen doet hem denken aan Zola. De daden van het geslachtsleven in zijn primaire staat zijn omgeven met een nevel van lichte droefheid, zoals het vuur is omgeven met rook. Het is een verdienste van Lawrence niet zoals in 'realistische' romans met stippeltjes te werken, maar de zaken bij de naam te noemen. Waar het in de ogen van Van Eckeren om gaat is dat de geest zich alleen dan kan onttrekken aan de machinale verstarring van onze waarneming als in de eerste plaats de seksualiteit zich aan die gewaarwording onttrekt. De moed van Lawrence om zijn stuitende passages te schrijven is niets anders dan de moed om van zijn eigen tederheid getuigenis af te leggen. Van Eckeren besluit met de opmerking dat *Lady Chatterley's Lover* geen meesterwerk is, maar om zijn zuivere eerlijkheid is het de aandacht waard. 'Nieuwe ideeën zijn het zaad voor de kunstwerken der toekomst'⁴³.

Wat verder opvalt aan de recensies van Du Perron, Coenen en Van Eckeren is dat zij allen instemmend reageren op het vrouwbeeld van Lawrence. Connie is een echte, een gezonde en een natuurlijke vrouw. Niemand die daar in de jaren dertig over viel.⁴⁴

4.4 In 'Het schrijverspalet', *Forum*

De eerste keer dat Ter Braak zich in een publicatie uitlaat over *Lady Chatterley's Lover* is in *Forum*. In het 'Het schrijverspalet' trekt hij ten strijde tegen de woordkunstenaars der Tachtigers en vooral schrijvers als Israël Querido en Arij Prins krijgen er van langs. Ter Braak meende dat deze schrijvers door overvloedig te schilderen met woorden een zekere domheid bij de lezer veronderstelden, wat in zijn ogen een doodzonde was: 'Hoe meer ik over de beweging van Tachtig nadenk, hoe meer ik tot de conclusie kom, dat zij, door de sluizen der woordkunst wijd open te zetten, Holland in de beschrijving heeft laten verdrinken in plaats van het hoog op te stooten in de vaart der volkeren'.⁴⁵

Over *Lady Chatterley's Lover* is Ter Braak minder positief dan men zou verwachten uit de brieven die hij Du Perron stuurde. Uitvoerige beschrijvingen en het kunstig navertellen van

⁴³ Van Eckeren 1932, 192

⁴⁴ Van Boven 2010, 145

⁴⁵ Van Eckeren 1932, 676

bepaalde situaties, veronderstelt immers een zekere graad van domheid en Lawrence krijgt nu juist aandacht in een artikel waarin hij dit probleem der beschrijvingskunst behandelde. Ter Braak brengt in dat soberheid op erotisch gebied sinds Freud een zonde is geworden. Deze predikte eerlijkheid op dat gebied. En omdat Lawrence ‘bepaalde dingen’ met ‘bepaalde namen’ aanduidt, is ‘eerlijke erotiek’ hier juist een specialiteit van de roman geworden.⁴⁶ Een opmerkelijke constatering. Voor erotische literatuur hanteert Ter Braak blijkbaar andere normen dan voor ‘gewone’ literatuur.

Lawrence werd in de jaren dertig vaak in een adem genoemd met Aldous Huxley, omdat Lawrence de vertegenwoordiger van het lichaam zou zijn en Huxley de vertegenwoordiger van de geest.⁴⁷ Ter Braak vindt een roman als *Point Counter Point* van Huxley echter aanmerkelijk intelligenter, omdat er geen onvertogen woord in voorkomt, maar, en dat is ook opmerkelijk, dat maakt die roman in zijn ogen ook immoreler. Om deze reden, vermoedt Ter Braak, is de roman van Huxley ook veel minder populair. Hoewel hij verder beaamt dat Lawrence durf had om het Engelse preutse publiek te trotseren, vindt hij het toch ook niet zo intelligent, omdat er in zijn ogen niets makkelijker is dan mensen hun taboes op seksualiteit af te nemen. Dat laat men maar al te gretig gebeuren. Hanssen vermeldt in *Sterven als een polemist* dat *Point Counter Point* het probleem aan de orde stelt dat intellectueel scepticisme onverenigbaar lijkt met een harmonieus leven en dit was precies het probleem van Ter Braak.⁴⁸ Du Perron is het in het geheel niet eens met Ter Braak en noemt Lawrence ‘veel meer een vent dan Huxley’; *Point Counter Point* is in zijn ogen maar een ‘klootenboek’⁴⁹ en ‘de gedurfde strekking of wat het zijn mag bij Huxley, glijdt absoluut op mij af’.⁵⁰ Ter Braak is het hier mee oneens en vindt Huxley juist oorspronkelijk.⁵¹

Ter Braak verwijt Lawrence verder dat ‘hij zelfs met zijn naakte woorden dingen idealiseert, die men, als men werkelijk een onfeilbaar sexueel instinct bezit, niet hoeft te idealiseren, omdat men ze doet; en om de “people without minds” waarvan Lawrence zelf zegt dat zij “don’t matter” te choqueeren, behoeft men andere middelen dan naakte woorden over erotische dingen! Wordt deze roman niet *verzwolgen*? En wordt de wereld er oprechter van? En: hadden de “people with minds” deze nauwkeurige boedelbeschrijving nodig, om

⁴⁶ Van Eckeren 1932, 685

⁴⁷ Van Boven 2010, 140

⁴⁸ Hanssen 2001, 74

⁴⁹ Ter Braak en Du Perron 1964, deel 1, 348

⁵⁰ Ter Braak en Du Perron 1964, deel 1, 374

⁵¹ Ter Braak en Du Perron 1964, deel 1, 344

oprechter te worden?’⁵² Opmerkelijk dat Ter Braak hier iets meent te kunnen zeggen over de definitie van een onfeilbaar seksueel instinct. Uit de biografie van Hanssen komt immers naar voren dat Ter Braak op dat gebied weinig begaafd was. Kern van de zaak, zegt Ter Braak ten slotte, is dat Lawrence met zijn schokkende woorden wraak heeft willen nemen op de ‘eunuchoïde eilanders-hypocrisie’ die er de oorzaak van was dat Lawrence in zijn ontwikkeling werd geremd. Juist om deze reden heeft hij geïdealiseerd wat de Angelsaksische film heeft verzwegen of slechts heeft geïnsinueerd. En door nu juist te beschrijven heeft Lawrence de seksualiteit geïdealiseerd. Er is een verzwijgen uit angst voor het taboe, dat Lawrence niet gedaan heeft, en er is een verzwijgen uit intelligentie, maar dat nu heeft Lawrence kennelijk ook niet gedaan.

Du Perron laat weten het ‘Paletstuk’ heel aardig te vinden.⁵³ Dat wat Ter Braak over Huxley en Lawrence heeft gezegd (dat Huxley veel intelligenter overkomt, omdat hij meer weglaat) vond hij ‘heel grappig’, de conclusie over de domheid vond hij dan weer vrij mager voor een dergelijk stuk, maar als geheel was het ‘zeer goed’. Een dag later voegt Du Perron daar nog aan toe dat Ter Braak ten onrechte heeft gesuggereerd dat Lawrence oversekst was. Hij was juist ‘ondersekst’ en juist daarom zou hij zo’n afgunstige bewondering voor Mellors hebben gehad.⁵⁴ Wellicht leken Ter Braak en Lawrence in dat opzicht wel op elkaar.

Maar over de anti-intellectuele boodschap van de roman heeft Ter Braak het in ‘Het schrijverspalet’ dan nog steeds niet gehad. Van Boven schrijft in haar artikel dat Ter Braak in 1932, 1936 en 1937 over *Lady Chatterley’s Lover* schreef en dat hij aanvankelijk zeer ingenomen was met de visie van Du Perron op de roman⁵⁵, maar in zijn publicatie uit 1932 valt niet op te maken dat hij de anti-intellectuele boodschap van Lawrence net zo verwelkomde als Du Perron.

4.5 In ‘Tjang Kai-sjek is een Chinees’, *Het Vaderland*

Ter Braak refereerde echter ook in 1934 nog een keer aan *Lady Chatterley’s Lover*, in een van zijn ‘Kronieken’ in *Het Vaderland* op 21 januari. In ‘Tsjang Kai-sjek is een Chinees’ bespreekt hij *Shanghai* van W.A. Wagener. Ter Braak vergelijkt deze roman met een aantal grote

⁵² Ter Braak 1932, 685

⁵³ Ter Braak en Du Perron 1964, deel 1, 237

⁵⁴ Ter Braak en Du Perron 1964, deel 1, 237

⁵⁵ Van Boven 2010, 141

werken uit die tijd en constateert vervolgens dat Wagener erbij in het niet valt. Wagener is weliswaar een goede journalist en beschikt over een verbluffende belesenheid, maar hij dient wel zijn plaats te kennen. *Shanghai* wil volgens Ter Braak een ‘simultaanroman’ zijn. Zo’n roman ‘wil ons eraan herinneren, dat wij niet meer dan atomen zijn, ephemere verschijningen, schroefjes desnoods in een gecompliceerd geheel’.⁵⁶ Sommige schrijvers slagen daar bijzonder goed in, zoals John dos Passos in *Manhattan Transfer* en Alexander Döblin in *Berlin Alexanderplatz*, maar Wagener heeft het procédé duidelijk niet onder de knie: ‘Ieder stijlprocédé, dat iets verrassends brengt, dat een nieuw perspectief opent en de gewone coulissen verschuift, zoodat men zijn wereld een oogenblik kwijt is en moet hervinden, heeft een boeienden kant. Maar het is toch niet meer dan een gezichtspunt. Het is zelfs buitengewoon vervelend, om tienmaal achter elkaar, in diverse monotone variaties, te hooren, dat er zich zooveel dingen tegelijk afspelen. Zoo intens geniaal is die ontdekking nu ook weer niet, dat zij uit den treure moet worden herkauwd en – men vermoedt het reeds – altijd en altijd weer moet worden vergeleken bij het filmtempo en onzen razenden, jachtigen, vluchtigen, enzoovoort tijd’.⁵⁷ Volgens Ter Braak speculeren schrijvers als Wagener op een publiek dat film verlangt in plaats van moeizame gedachtengangen en montage in plaats van psychologie.⁵⁸ Qua thematiek vergelijkt Ter Braak de roman met *La condition humaine* van Andre Malroux, die ook voornamelijk Shanghai als middelpunt heeft, en ook hier delft Wagener natuurlijk het onderspit. Hij beweert dat Wagener ‘misschien wel vlotter en gemakkelijker schrijft dan Malraux, die een gedrongen, in zichzelf gekeerde stijl heeft [...] maar het Shanghai van Malraux [...] stijgt uit dien soberen en verbeterden stijl op als een hallucinatie van een zoo beklemmende kracht, dat men er de trucjes en de dagbladdossiers van den heer Wagener meteen voor cadeau geeft’. Malraux is overigens een goede bekende van Ter Braak. Centraal in het werk van Malraux staat de tegenstelling tussen nihilisme en politieke betrokkenheid; een opvallende overeenkomst met de problematiek van *Het land van herkomst* van Du Perron en met het werk van Ter Braak. In deze kroniek gaat Ter Braak hier verder niet op in. De reden dat Lawrence erbij wordt gehaald, is het feit dat Wagener het heeft aangedurfd om nogal wat expliciete seks in zijn boek aan te brengen. Ter Braak vond de seks in *Shanghai* nogal onsmakelijk en bovendien is

⁵⁶ Ter Braak 1950, 79 (‘Tjang Kai-sjek is een Chinees’)

⁵⁷ Ter Braak 1950, 79 (‘Tjang Kai-sjek is een Chinees’)

⁵⁸ Anten 1982, 102

de roman van Lawrence over de gehele linie veel beter. Dat Ter Braak hier aan Lawrence refereert, lijkt hij te hebben gedaan om zijn standpunt over seksualiteit en literatuur kenbaar te maken. Van zijn vermeende instemming met de ‘terug-naar-de natuur’-boodschap van Lawrence ontbreekt ook hier echter het bewijs.

4.6 ‘Het instinct der intellectuelen’, *Forum*

Dat Ter Braak het anti-intellectuele pleidooi van Lawrence vermoedelijk toch waardeerde, zou uit *Politicus zonder partij* kunnen blijken. Dit essay verscheen in 1934 en is een belangrijk werk in het oeuvre van Ter Braak. In een van de hoofdstukken confronteert hij de filosoof Nietzsche met de psycholoog Freud. De laatste zoekt naar een algemeen geldende waarheid, maar Nietzsche betoogt juist dat elke waarheid relatief is en dus persoonsgebonden.⁵⁹ De opvatting van Nietzsche is volgens Ter Braak de werkelijk intelligente. Hij richtte zich in tegenstelling tot Freud bovendien niet tot een breed publiek, wat op Ter Braak sympathiek overkwam. Nietzsche was ook niet uit op een algemeen geldend systeem; het denkproces was belangrijker dan de uitkomst van dat proces. De waarheid is alleen te vinden aan de oppervlakte en in de vergankelijkheid en net als ‘de waarheid’ is ‘gezondheid’ een subjectief begrip: ‘men is niet gezond, men voelt zich gezond’.⁶⁰ In het hoofdstuk ‘Een zonde tegen de heilige geest’ betoogt Ter Braak dat het belang van de geest gerelativeerd dient te worden ten gunste van het dierlijke en het lichamelijke. De ontwikkeling van de geest is in zijn ogen zodanig gevorderd dat de mens het contact met het lichamelijke en de materie dreigt te verliezen.

In zijn essay ‘Het instinct der intellectuelen’ uit 1935, dat verscheen in *Forum*, keerde hij zich net als in *Politicus zonder partij* tegen intellectuelen die zich beriepen op de Geest, het Woord en de Kunst; het instinct keurden zij af als iets lagers, iets dierlijks. Ter Braak ging in het essay tekeer tegen hen die de neus ophaalden voor het instinct en tegen de schoolmeesters, die zich boven het zoogdier verheven meende te hebben.⁶¹ Het essay vormde een aanklacht tegen de intellectuelen die zich in hun ivoren torens hadden verschanst. Nu Hitler de macht had overgenomen moesten de intellectuelen (de

⁵⁹ Hanssen 2001, 218

⁶⁰ Hanssen 2001, 218

⁶¹ Van Boven 2010, 141

‘schoolmeesters’) zich realiseren dat zij kleur moesten bekennen. De reden dat hij de intellectueel met een schoolmeester vergeleek was dat deze zich ter handhaving van zijn prestige verschuilde achter een ‘hoogere instantie’ - de Evolutie, de Geest, de Schoonheid en wat dies meer zij: ‘de schoolmeester is iemand, die leeft van het beroep op autoriteiten buiten het schoollokaal, en wanneer deze autoriteit wegvalt, valt hij zelf als autoriteit eveneens weg’.⁶² Op het moment van schrijven is Ter Braak zelf overigens twee jaar schoolmeester af.

Aan *Lady Chatterley’s Lover* schenkt Ter Braak in dit essay geen aandacht, maar met de schoolmeester doelt hij vermoedelijk op personages als Clifford Chatterley. Waarschijnlijk is dit ook de reden dat Van Boven aan dit essay refereert in haar artikel over de receptie van *Lady Chatterley’s Lover*. ‘Het instinct der intellectueelen’ wordt door Hanssen genoemd als een voorproef van *Van oude en nieuwe christenen* uit 1937.⁶³ Hierin zette Ter Braak zijn kruistocht tegen de overwaardering van de geest voort. Sinds *Politicus zonder partij* waren toen drie jaar verstreken en het nationaalsocialisme had ondertussen aangetoond dat ‘de intellectueel onttroond was en dat zijn schijnrijk van de negentiende eeuw niet meer bestond’.⁶⁴ De macht van Hitler en Mussolini viel toen niet meer te ontkennen.

4.7 In ‘Eros als rebel’, in *Het Vaderland*

Opvallend genoeg bespreekt Ter Braak wederom een roman van W.A. Wagener als hij in 1936 weer refereert aan *Lady Chatterley’s Lover*. Op 12 januari verschijnt in *Het Vaderland* ‘Eros als rebel’ waarin *3000 meter in dood water* wordt besproken. Ditmaal gaat Ter Braak uitvoerig in op *Lady Chatterley’s Lover*. Ter Braak vindt het nu opvallend genoeg naïef van Lawrence om zijn gedurfde woorden in zijn roman te gebruiken als tegengif tegen maatschappelijke hypocrisie:

Deze neiging om bepaalde woorden als onfatsoenlijk te beschouwen is slechts een van de vele gevolgen van ons leven als cultuurmensen, en wie dus die neiging bestrijden wil, zal verder moeten gaan en zich richten tegen het wezen

⁶² Hanssen 2001, 289

⁶³ Hanssen 2001, 289

⁶⁴ Hanssen 2001, 237

van onze cultuur als zodanig. Richt men zich alleen tegen de verwording van het erotische leven, dan loopt men het gevaar om verwisseld te worden met allerlei propagandisten voor vrije liefde en andere vrijdenkerij op seksueel gebied, die onherroepelijk is gedoemd tot donquichotterie. Want al heeft Lawrence niet verzuimd zijn standpunt tegenover dat soort liefdesdilettanten scherp af te bakenen, hij heeft toch de poort tot het misverstand open gezet door zijn ‘gedurfde situaties’.⁶⁵

Ter Braak zegt hier net als in ‘Het schrijverspalet’ dat het publiek zich niets met meer gretigheid laat afnemen dan taboes op seksueel gebied en dat het te verwachten was dat Lawrence navolgers zou krijgen, die ook met schokkende woorden zouden gaan schilderen, maar niet met het nobele doel dat Lawrence voor ogen stond. Wagener is in zijn ogen zo’n navolger. Ook in ‘Tjang Kai-sjek is een Chinees’ memoreerde Ter Braak al dat hij Wageners experimenten met seksuele verhandelingen als zeer storend ervaarde en in *3000 meter in dood water* is dat niet anders. Het lijkt dus geen toeval dat Ter Braak juist in een kroniek over Wagener refereert aan Lawrence. Waar Ter Braak in ‘Tsjang Kai-sjek’ echter nog lovende woorden over had voor Wagener, is dat nu niet meer het geval. *3000 Meter in Dood Water* is maar ‘een goedkoop prul’, dat weliswaar sterk doet denken aan *Lady Chatterley’s Lover*, maar dat is geschreven door een woordenstapelaar die het a b c van het schrijven nog moet leren.

4.8 In ‘Bloed en bodem’, in *Het Vaderland*

In de volgende kroniek in *Het vaderland* waarin Ter Braak refereert aan Lawrence is het inmiddels 1937 en is de situatie in Europa zeer zorgelijk geworden. Ter Braak heeft in 1935 samen met onder anderen Du Perron het *Comité van Waakzaamheid* opgericht en ook in 1937 verscheen zijn essay *Het nationaal-socialisme als rancuneleer*. Over Lawrence is hij in de kroniek ‘Bloed en bodem’ kritisch. Hij heeft duidelijk moeite met al dat ‘heidense gedans’ en de vereenzelving van mens en natuur. Dit had te maken met de opkomst van de ‘bloed en bodem’-literatuur en de wijze waarop fascist en nationaalsocialisten hiermee

⁶⁵ Ter Braak 1950, 33 (‘Eros als rebel’)

heulden.⁶⁶ Deze literatuur, die is geïnspireerd op het landschap en de volksziel, wordt gekenmerkt door anti-intellectualisme en de verheerlijking van de god Pan. *Lady Chatterley's Lover* komt ter sprake bij een kroniek over de roman *Weer een lente* van de Fransman Jean Giono. Deze Giono is een 'bloedbodemer' in de traditie van Antoon Coolen, die de roman uit het Frans vertaalde. Daar krijgt Coolen overigens een groot compliment voor. Ter Braak vond de vertaling subliem, en dat zal Coolen bevreemd hebben, gezien de vijandige relatie tussen beiden sinds het 'regionalisme'-debat. Veel Forumianen hadden weerzin tegen de oer-Hollandse streekromans, die volgens hen intelligentie, levenskracht en Europees niveau misten. Volgens Marsman moest een auteur zich altijd de vraag stellen of zijn werk in de schaduw van de Europese groten kon staan en of het interessant was voor de mensen 'waar het op aankwam'. Deze houding schoot bij 'regionalistische' auteurs als Theun de Vries, Herman de Man en Antoon Coolen in het verkeerde keelgat. De Man noemde Marsman een doorrookte stedeling die zich door zijn literatuurobsessie in een artificieel wereldje ingekapseld heeft.⁶⁷ In zijn kroniek 'Provincialisme- regionalisme' deed Ter Braak een aanval op onder anderen Coolen. Deze had in een katholieke kunstkring expliciet stelling genomen tegen het 'provincialisme'-verwijt. Coolen schreef: 'De regionalist [...] die zich van zijn gebondenheid bewust is, vindt juist hierin zijn kracht en moet komen tot de uitbeelding van persoonlijkheden, die ons in het diepste van hun wezen vertrouwd zijn wegens hun algemeen menselijken aard'. Hij beriep zich op de populariteit van regionale literatuur in Europa, en dan vooral in Duitsland. Gebondenheid aan 'Heimat' en 'Volk' en de specifieke taal, cultuur en karakterologie verleenden een onmiskenbare meerwaarde aan het schrijverschap.⁶⁸ Dit argument was voor Ter Braak natuurlijk koren op de molen en hij kraakte dit betoog dan ook compleet af in *Het vaderland*. Hij vond het prima als boeren voor boeren schreven, maar Coolen moest zijn pleidooi voor regionalisme niet tot algemeen menselijke maatstaf voor literatuur verheffen.⁶⁹ Toch is Coolen voor Ter Braak geen 'verdachte', omdat hij al 'bloed en bodem'-literatuur schreef voordat het genre tot reclameartikel van de nationaalsocialisten werd verheven. Deze zagen in 'bloed en bodem' de rol weggelegd voor 'gezonde' literatuur die het volk diende te waarschuwen voor 'parasieten en bacillenverspreiders als Joden en emigranten'. Giono schreef net als Coolen 'bloed- en bodem'-boeken avant la lettre, dus

⁶⁶ Van Boven 2010, 141

⁶⁷ De Winde en Sintobin 2010, 59

⁶⁸ De Winde en Sintobin 2010, 60

⁶⁹ Ter Braak 1950, 108 ('Provincialisme-regionalisme')

zonder de *üntermensch*component. Hoewel Coolen en Giono psychologie en analyse niet uit de weg gaan, beschouwen zij die meer als middel dan als doel. De strekking van hun werk is in de eerste plaats romantisch en anti-intellectualistisch. Het lijkt erop dat Ter Braak in deze kroniek afstand heeft genomen van Nietzsche: 'Bij Giono is de verheerlijking van Pan in nog veel sterker mate voelbaar dan bij Coolen'. Dit gegeven lijkt nu bepaald geen pre meer te zijn. De behoefte om de mens in de eerste plaats te zien als een exponent van aardse krachten, is bij uitstek heidens en lijkt internationaal te zijn geworden in Europa, hetgeen Ter Braak betreurt. 'Bij sommige lyrische verrukkingstaferelen wordt men zelfs onwillekeurig herinnerd aan het voor mijn gevoel haast al te programmatische bacchantische evangelie van Lawrence.'⁷⁰

Ter Braak is nu duidelijk veel minder over de 'terug-naar-de-natuur-aspecten' te spreken dan Du Perron en ook Coenen en Van Eckeren een paar jaar eerder. Omdat hij zich over deze materie zelf nooit duidelijk heeft uitgesproken, in tegenstelling tot wat Van Boven in haar artikel betoogt, is niet hard te maken dat Ter Braak in deze kwestie een tournure heeft gemaakt. Het is overigens wel zo dat hij in zijn publicaties over Lawrence ook nooit heeft gezegd dat hij het *niet* met Lawrence' pleidooi voor het lichaam eens was. In 1937 kan er echter geen misverstand meer over bestaan: de medeoprichter van het *Comité van Waakzaamheid* en de auteur van *Het nationaal-socialisme als rancuneleer* wilde aan zijn lezers duidelijk maken dat een roman als *Lady Chatterley's Lover* zijn bedenkelijke kanten had.

⁷⁰ Ter Braak 1950, 509 ('Bloed en bodem')

5 Besluit

Volgens Van Boven reageert Ter Braak in 1932 net als Du Perron met instemming op de visie van Lawrence. Een dergelijke adhesie is in zijn publicaties echter nergens terug te vinden. Wel schrijft Ter Braak aan Du Perron op 28 april 1932 dat hij diens essay 'D.H. Lawrence en de Erotiek' een superieur stuk vindt en een meesterlijke analyse van het probleem 'erotische literatuur'. Op dat moment heeft Ter Braak de roman zelf echter nog niet gelezen; hij is vooral enthousiast over de kwaliteit van de recensie van Du Perron.⁷¹ Op 1 mei laat hij Du Perron weten *Lady Chatterley's Lover* te hebben aangeschaft. De inleiding heeft hij dan gelezen (die hem 'absurd, maar sympathiek' voorkomt) en verder heeft hij wat in de roman gebladerd. Hij zegt vervolgens: 'Ik voel nu al, dat ik er een stuk over (of naar aanleiding van) zal schrijven. Over heel andere kanten dan jij, vooral in verband met de *beschrijving* als element überhaupt, waarvoor Lawrence me juist de geschikte aanleiding zal geven, denk ik'.⁷² Dit stuk is 'Het schrijverspalet', waarin Ter Braak met geen woord zal reppen over Lawrence' pleidooi voor het lichaam. Ook in de andere artikelen waarin Ter Braak over Lawrence schrijft, komt zijn vermeende steun voor deze visie niet naar voren. Toch schrijft Van Boven dat het programma van Lawrence aansloot bij een polemieek die Ter Braak in deze jaren voerde en die, in het voetspoor van de door hem bewonderde Nietzsche, gericht was tegen het type intellectuelen, zoals zijn oom Huizinga, dat de geest hoog stelde en het instinct als lager afwees.⁷³ Inderdaad vormt deze houding de kern van 'Het instinct der intellectueelen', maar in dit essay komt de naam van Lawrence niet voor. Toch zijn de overeenkomsten tussen de intellectuelen die Ter Braak afwijst en Clifford Chatterley en de zijnen erg groot en het is vermoedelijk dan ook hierom dat Van Boven heeft gesteld dat Ter Braak het pleidooi aanvankelijk verwelkomde.

Het feit dat Ter Braak zijn mening over een schrijver bijstelde is verder niet uniek. Volgens Nel van Dijk fluctueerde Ter Braaks mening ook over Elsschot en Couperus, zoals zij aantoonde in haar dissertatie *De politiek van de literatuurkritiek*.⁷⁴ Ter Braak gebruikte literaire tijdschriften volgens Van Dijk niet alleen om zijn bekendheid te vergroten, maar ook

⁷¹ Ter Braak en Du Perron 1962, deel 1, 202

⁷² Ter Braak en Du Perron 1962, deel 1, 204

⁷³ Van Boven 2010, 141

⁷⁴ Van Dijk 1994

voor het verbreiden van zijn opvattingen, het zoeken naar medestanders en het bepalen van zijn plaats tegenover tijdgenoten en tegenover het literaire erfgoed. Door te gaan schrijven voor een dagblad als *Het vaderland* verschaftte hij zichzelf bovendien de mogelijkheid zijn literaire standpunten onder de aandacht te brengen van een groot publiek.

Van Dijk toonde aan dat Ter Braak Couperus gebruikte als 'stroman' om zich te kunnen uitspreken over andere zaken. Het feit dat Ter Braak tweemaal een roman van W.A. Wagener besprak en beide keren refereerde aan het werk van Lawrence, lijkt deze theorie te bevestigen. Wagener voorziet zijn boeken van een flinke dosis seks, iets wat Ter Braak tegen de borst stuit. Hij moet niets hebben van dit verschijnsel dat door Freud in de mode is geraakt, en hij gebruikt het werk van Lawrence om dit duidelijk te maken. Wagener is volgens Ter Braak vooral uit op commercieel succes. Auteurs met een groot publiek kregen dit verwijt van effectbejag overigens al snel van de letterkundige elite. Dat Wagener ook een collega was van Ter Braak - hij was letterkundig redacteur bij het *Rotterdamsch Nieuwsblad* - lijkt verder een toevalligheid.

Net als Ter Braak liepen veel modernistische schrijvers met hun principiële scepsis en hun natuurlijk distantie ten opzichte van alles wat naar politiek riekte, te hoop tegen de werkelijkheid die andere en dwingendere vragen stelde.⁷⁵ Tekenend is dat Ter Braak op 17 juli 1936 aan Du Perron schrijft: 'De politiek doet mij ook kotsen, en heftig, vooral nu ik er zoo zijdelings bij betrokken ben. Maar hoe er uit te blijven, als de N.S.B. dreigt een macht te worden? Als je in Holland woont, is er momenteel geen keus tusschen iets doen of absolute instinctverlorenheid'.⁷⁶

Ter Braak heeft in deze periode het *Comité van Waakzaamheid van anti-nationaalsocialistische intellectuelen* mee helpen oprichten. Dit comité was opgericht om de opmars van het nationaalsocialisme tot stilstand te brengen. De kritiek die Ter Braak in 1937 heeft op Lawrence, heeft alles te maken met de opkomst van dit nationaalsocialisme. Het anti-intellectuele pleidooi als oplossing voor de cultuurcrisis, deed Ter Braak nu denken aan 'bloed en bodem'-literatuur. In voorgaande jaren heeft hij deze associatie nooit gemaakt. In de loop der jaren was er echter een hoop veranderd. In Duitsland kwam in 1933 Hitler aan de macht, in 1936 brak de Spaanse burgeroorlog uit, in datzelfde jaar bezette Duitsland het Rijnland en in Nederland kende de NSB een enorme opmars. Ter Braak had zich al die tijd

⁷⁵ Van den Akker 1994, 681

⁷⁶ Ter Braak en Du Perron 1967, deel 4, 43

geprofileerd als een antinationaalsocialist. Nu de nationaalsocialisten echter ‘literatuur van bloed en bodem tot reclameartikel hadden verheven’⁷⁷, moet Ter Braak de noodzaak hebben gevoeld om zich tegen de verheerlijking van dit type literatuur uit te spreken. Het idee van natuur en erotiek als weg uit de cultuurcrisis leek in de nieuwe politieke constellatie niet opportuun.

Ter Braaks opmerking in ‘Het schrijverspalet’ uit 1932 dat een boek als *Point Counter Point* van Huxley aanmerkelijk intelligenter is dan *Lady Chatterley’s Lover*, omdat de roman van Huxley immoreler is en er geen onvertogen woord in voorkomt, lijkt er overigens op te duiden dat Ter Braak al in 1932 niet zeer gecharmeerd was van Lawrence. Dit valt te illustreren met een cijferspelletje dat Du Perron initieert, als hij Ter Braak op 28 november 1933 een brief stuurt waarin hij een aantal grote schrijvers cijfers geeft voor ‘talent’, ‘intelligentie’, ‘ziel’ en ‘ideeën’. Lawrence komt er in dit rijtje, met onder anderen Nietzsche, Stendhal, Poe en Ortega y Gasset, slecht vanaf. Ter Braak geeft commentaar op dit rapport en is het over Lawrence vrijwel eens met Du Perron. Hij geeft Lawrence een 6- voor talent, een 6 voor intelligentie, een 9 voor ziel en een 4 voor ideeën.⁷⁸ Uit de 4 valt op te maken dat Ter Braak het ‘terug-naar-de-natuur’-pleidooi van Lawrence toch niet echt serieus wenste te nemen. Du Perron zet bovenaan de lijst overigens Nietzsche, met vier tien; Ter Braak is het hiermee volledig eens en geeft zijn idool en leermeester dezelfde cijfers.

Voor Ter Braak lijkt de kern van de zaak echter niet het anti-intellectualistische pleidooi, maar het feit dat Lawrence ‘wraak’ heeft gezocht voor de preutsheid van zijn landgenoten, die zijn ontwikkeling geremd zou hebben. De opmerking van Ter Braak in ‘Het schrijverspalet’ dat wie werkelijk een ‘onfeilbaar sexueel instinct bezit niet behoeft te idealiseeren’ doet mij denken aan een kanttekening die Ton Anbeek maakte in *Een geschiedenis van de literatuur in Nederland, 1885-1985*. Daarin merkte hij op dat Ter Braak niet kon weten of de korte zinnen van Bordewijk en het versnellen van zijn tempo ‘organisch samenhangen met zijn persoonlijkheid’ omdat hij deze persoonlijkheid alleen uit zijn werk kon kennen.⁷⁹ Zo vraag ik mij af hoe Ter Braak kon beoordelen of iemand ‘een werkelijk onfeilbaar sexueel instinct’ bezat.

⁷⁷ Ter Braak 1950, 507 (‘Bloed en bodem’)

⁷⁸ Du Perron en Ter Braak 1964, deel 2, 254

⁷⁹ Anbeek 1999, 158

Ter Braak blijkt tot slot een voorspellende gave te hebben gehad. Niet alleen waren zijn waarschuwingen voor de nationaalsocialisten gerechtvaardigd, ook zijn voorspelling dat *Lady Chatterley's Lover*, net als *Madame Bovary*, eens gelezen zou worden door zeventienjarige meisjes, kwam uit. 'Alles wat eens aanstoot gaf, wordt objectief, d.w.z. onschadelijk'.⁸⁰

⁸⁰ Ter Braak 1932, 686

6 Bibliografie

- W.J. van den Akker, 'Oprichting van het Comité van Waakzaamheid'. In: M. Schenkeveld- Van der Dussen, e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen (1994), p. 676-681
- T. Anbeek, *Een geschiedenis van de literatuur in Nederland 1885-1985*, Amsterdam (1999)
- H. Anten, 'De crisistijd van de jaren dertig: gouden jaren voor de neerlandistiek'. In: M. Schenkeveld-Van der Dussen, e.a. (red.), *Nederlandse Letterkunde* 15 (2010), nr.3, p. 262-272
- H. Anten, *Van realisme naar zakelijkheid. Proza-opvattingen tussen 1916 en 1932*, Utrecht (1982)
- E. van Boven, 'Een getuigenis van, of tegen de tijd. De receptie van Lady Chatterley's Lover in Nederland in de jaren dertig'. In: K. Rymenants, K. Humbeeck, J. Robert, J. Stuyck (red.), *Literatuur en crisis. De Nederlandse en Vlaamse letteren in de jaren dertig*, Antwerpen (2010), p. 133-147
- E. van Boven, ' "Laat óns het geestelijk leven": de elite en de publieksliteratuur in het interbellum'. In: L. Duyvendak, S. Pieterse (red.), *Van Spiegels en vensters. De literaire canon in Nederland*, Hilversum (2009), p. 45-70
- M. ter Braak, 'Het schrijverspalet'. In: *Forum*, jrg. 1 (1932), p.671-690
- M. ter Braak, 'Het instinct der intellectueelen'. In: *Forum*, jrg. 4 (1935), p. 409-426
- M. ter Braak, *Van oude en nieuwe christenen*, In: *Verzameld werk*. Deel 3, Amsterdam (1950), p. 193-378
- M. ter Braak, 'Eros als rebel'. In: *Verzameld werk*. Deel 5, Amsterdam (1950), p. 33-39
- M. ter Braak, 'Tsjang Kai-sjek is een Chinees'. In: *Verzameld Werk*. Deel 5, Amsterdam (1950), p.79-84
- M. ter Braak, 'Provincialisme-regionalisme'. In: *Verzameld werk*. Deel 5, Amsterdam (1950), p.106-112
- M. ter Braak, 'Bloed en bodem'. In: *Verzameld werk*. Deel 5, Amsterdam (1950), p. 506-511
- M. ter Braak en E. du Perron, *Briefwisseling 1930-1940*, Deel 2, Amsterdam (1964)
- A. Braeckman, R. Bauer, J. de Visscher, *Onbehagen met de moderniteit. De revolte van de intellectuelen 1890-1933*, Kapellen (2001)
- F. Coenen, 'De liefde der zinnen'. In: *Groot Nederland* 30 (1932), p. 319-326
- N. van Dijk, *De politiek van de literatuurkritiek*, Delft (1994)

- G. Dorleijn, D. de Geest, K. Rymenants en P. Verstraeten (red.), *Literaire kritiek in Nederland en Vlaanderen tijdens de jaren dertig*, Nijmegen (2009)
- G. van Eckeren, 'Lady Chatterley's Lover'. In: *Den Gulden Winckel* 31 (1932), p.189-192
- S.A.J. van Faassen, 'Wat een degradatie, om van een Forum op een blad vol wijven terecht te komen!'. *Briefwisseling tussen Menno ter Braak, Frans Coenen, J. Greshoff, Van Holkema & Warendorf, H. Marsman en S. Vestdijk over de reorganisatie van het letterkundig maandschrift Groot Nederland in 1935*, Amsterdam (1996)
- L. Hanssen, *Want alle verlies is winst: Menno ter Braak-1902-1930*, Amsterdam (2000)
- L.Hanssen, *Sterven als een polemist: Menno ter Braak 1930-1940*, Amsterdam (2001)
- F. Ruiter, 'De intellectuele elite en de massa tijdens het interbellum'. In: T. Jager (red.), *Massa- en elitecultuur*, Utrecht (1994), p. 31-55
- A.Otto, 'De skepsis voorbij. Over de spanning tussen geest en macht in het werk van Menno ter Braak'. In: *Tirade* 40 (1996), p. 511-524
- E. du Perron, 'D.H. Lawrence en de Erotiek'. In: *Forum* 1 (1932), p. 366-379
- J.M.J. Sicking, 'Menno ter Braak bespreekt Eva van Carry van Bruggen'. In: M. Schenkeveld- Van der Dussen, e.a. (red.), *Nederlandse literatuur, een geschiedenis*, Groningen (1994), p. 636-641
- A. de Winde en T. Sintobin, 'Theun de Vries versus Menno ter Braak: provincialisme versus internationalisme', In: H. van den Braber en J. Gielkens, *In 1934. Nederlandse cultuur in internationale context*, Amsterdam/Antwerpen (2010), p. 55-64